

ילדות ונעורים

- 1. מלחמת העולם הראשונה:** התנהלה בשנים 1914-1918. הצדדים היריבים היו: **מדינות ההסכמה** – צרפת, בריטניה, ארה"ב, איטליה ורוסיה, וכנגדן – **מדינות המרכז:** גרמניה, אוסטרו-הונגריה, בולגריה והקיסרות העותמנית. המלחמה היתה טוטאלית בהיקפי הצבאות, בהתפשטות איזורי המלחמה (אירופה, אסיה ואפריקה), בגיוס כל המשאבים – האנושיים והטכניים, ובאמצעי המלחמה החדשים שהופעלו בה (מלחמת החפירות, קרבות אוויר, שימוש בגזים מרעילים ועוד), וכן בתוצאותיה: נצחון מדינות ההסכמה שינה את מפות אירופה והמושבות, משטרים נפלו וקמו, ובמקומן של הקיסריות הישנות (רוסיה הצארית, אוסטרו-הונגריה, האימפריה העותמנית) נוסדו מדינות לאומיות. השלטון בא"י עבר מידי התורכים לידי הבריטים, והארץ הוכרזה כמנדט שניתן לבריטניה מטעם חבר הלאומים שהוקם ע"י המדינות שניצחו במלחמה.
- 2. המהפכה הרוסית:** פרצה ב-1917, בעוד רוסיה נתונה במלחמת העולם, בהנהגת המפלגה הקומוניסטית (בולשביקים), כנגד שלטון הצאר וראש הממשלה הממונה קרנסקי. אחת התוצאות המיידיות שלה – פרישת רוסיה ממסגרת מדינות ההסכמה ומן הלחימה. כחלק ממלחמת האזרחים שהקיפה את הארץ נערכו פוגרומים קשים ביהודי רוסיה.
- 3. העלייה השנייה:** גל ההגירה היהודי שהגיע לארץ ישראל החל משנת 1904, והסתיים עם פרוץ מלח"ע הראשונה, 1914. מכלל 35,000 העולים שהגיעו ארצה, נימנו כ-1000 עד 2500 חלוצים, צעירים בעלי השקפת עולם סוציאליסטית-לאומית. גרעין זה, על אף צמצומו, השפיע רבות על הישוב היהודי בא"י, והניח את היסודות לתנועת העבודה ולמסגרות הפוליטיות והמוסדות החברתיים שהקימה לקראת המדינה-בדרך.
- 4. העלייה השלישית:** החלה מיד עם תום מלח"ע ה-1, ב-1919, ונמשכה עד שנת 1923 – בה פרץ בא"י משבר כלכלי. העולים באו בעיקר מרוסיה (כ-45%), וכן משאר ארצות מזרח-אירופה. רבים מהם היו חלוצים, והשפעתם על חיי הישוב היתה עצומה. בוגרי תנועות הנוער החלוציות החלו להגיע בקבוצות מאורגנות, כמו הקבוצות הראשונות, נוסדה הסתדרות העובדים והמפלגות הפוליטיות החלו להתגבש.
- 5. הקבוצה:** בשנת 1910 התגבשה קבוצת צעירים וצעירות, שהועסקו בתנאי ניצול בחוות כנרת, והחליטו לבנות לעצמם מסגרת חיים משלהם, שתושפת על ערכים של שיתוף ושוויון, עבודה עצמית ועצמאות כלכלית וחברתית, אחווה וסולידריות אנושית. הקבוצה הקימה ישוב חדש וקראה לו בשם דגניה. מקבוצה זו קמה עם השנים התנועה הקיבוצית על מאות קיבוציה. עם השנים החלו הקבוצות להתאגד במסגרות ארציות כתנועות התיישבותיות חברתיות-פוליטיות, ולאחר תקופה קצרה שבה הועסקו בעבודות ציבוריות (סלילת כבישים, ייבוש ביצות וכו') החלו לחתור להתיישבות-קבע ולהתפרנסות מחקלאות. הקיבוצים והקבוצות נתמכו בידי מוסדות ההסתדרות הציונית (הקק"ל, הסוכנות היהודית, קרן היסוד) והיוו כתובת קבועה לצורכי הבטחון, העלייה והקליטה של הישוב היהודי בארץ.
- 6. "הכשרה":** קבוצות נוער שהתחנכו במסגרת תנועות הנוער בא"י, והתכוננו לחיות בקיבוץ, החלו את חייהן אלה במסגרת קיבוץ שישב כבר על אדמתו כמסגרת חברתית וכלכלית עצמאית. כאן קיבלו הצעירים, שרובם אך זה סיימו את חוק לימודיהם, הכנה לחיי עבודה, שיתוף חברתי ואחריות הדדית. בדרך כלל הם הצטרפו גם לארגון ה"הגנה" ועברו אימונים גם בתחום הצבאי. כשהועמדה לרשותן משבצת-קרקע מתאימה להתיישבות, עברו אליה והקימו בה קיבוץ חדש ("עלו על הקרקע"). גם בחו"ל הוקמו "חוות הכשרה", לרוב בתוך חוות חקלאיות פרטיות, ושם הכינו את עצמם לחיי הארץ בוגרי תנועות הנוער החלוציות, בדרכם להגשמה ציונית בארץ ישראל. מהארץ היו מגיעים שליחים להדריך את הנוער בחוות אלו לקראת חיי קיבוץ בארץ ישראל.
- 7. נומרוס קלאוזוס:** בעברית – מספר מוגבל. זה הכינוי שניתן לשיטה שנהגה להגביל את מספר היהודים שהתקבלו לעבודה, או ללימודים, במוסדות ממלכתיים או אקדמיים. השיטה הונהגה

- לראשונה ברוסיה, בשנות ה-80 של המאה ה-19, ובשנות ה-20 של המאה ה-20 – גם בהונגריה, פולין, רומניה, ואפילו בארה"ב (בתחומים מסויימים). ע"פ שיטה זו התקבלו ללימודים (תיכונים או גבוהים) רק יהודים שהשיגו ציונים גבוהים במיוחד, מה ששימש כגורם מדרבן והיווה למעשה מעין "מסננת כשרונות" במקומות אלה. כיום מוגדרת שיטה זו כאפליה גזעית, והיא מנוגדת לחוק.
8. **קונטר-רבולוציוניות:** אנטי-המהפכה. כינוי שהודבק לכל מי שפעל (או נחשד שפעל) כנגד המהפכה הבולשביקית, ולפעולותיו. האשמה בפעילות כזו גרמה לרבים מאד לאבד את מעמדם, פרנסתם, חירותם ולעיתים קרובות גם את חייהם.
9. **בולשביקים:** אנשי סיעת הרוב במפלגה הקומוניסטית הרוסית לפני המהפכה ובתקופתה. בהנהגת **לנין** כבשה סיעה זו את השלטון ברוסיה בתום מלחמת האזרחים והקימה את ברית המועצות.
10. **תנועות הנוער:** בשנות ה-20 של המאה ה-20 החלו להיווצר בארץ ישראל מסגרות ארציות של קבוצות-נוער, שדגלו בהגשמה עצמית של יישוב ארץ ישראל בקבוצות חקלאיות, באורה-חיים של עבודה עצמית, שוויון חברתי ושיתוף כלכלי, וביצירת סגנון-חיים יהודי חדש ומקורי. היוזמה החלה בכיתות הבוגרים של הגימנסיות "הרצליה" בתל אביב וביה"ס הריאלי בחיפה, שאליהן הצטרפו בוגרי בתי הספר החקלאיים ואחרים. במקביל, החלה התארגנות של נוער עובד בתנועה משלו. על התנועות האלה נימנו: הצופים, "המחנות העולים", "גורדוניה", "השומר הצעיר" ו"הנוער העובד". במקביל פעלו בחו"ל, בעיקר במזרח אירופה, התנועות "השומר הצעיר", "החלוץ", ומאוחר יותר – "דרור", "הבונים" ועוד. בתקופת מלח"ע השניה התגייסו קבוצות הבוגרים של תנועות הנוער ל"הגנה" כיחידות, בעיקר למסגרת הפלמ"ח.

מסעות:

11. **הפלמ"ח:** ראשי תיבות – פלוגות מחץ. חטיבת החוד של ארגון ה"הגנה", הוקמה ב-1941 בידי **יצחק שדה**, הוכשרה ואומנה לפעילות מיבצעית, הן כנגד השלטון הבריטי והן כנגד הטרור הערבי. רוב המתגייסים היו גרעיני נוער בעלי חינוך תנועתי. החל משנת 1942 הם גויסו לפלמ"ח ונשלחו כ"הכשרות מגוייסות" לקיבוצים, שם שילבו אימונים צבאיים בעבודה לצורך קיומם. פלוגה מיוחדת בפלמ"ח (**הפלי"ח**) עסקה בהבאת עולים בלתי-לגאליים לארץ ישראל, בימים שמספר אישורי העלייה הוגבל מאד בידי השלטון הבריטי. יחידות אחרות היו **המחלקה הערבית והמחלקה הגרמנית**. בימי מלחמת השחרור היה הפלמ"ח הכוח הלוחם העיקרי, עד התארגנותו של צה"ל. הפלמ"ח לחם כחטיבה מאורגנת עד פירוקו בידי בן-גוריון בשנת 1948, בטענה שאים מקום לחטיבות יהודיות במסגרת צה"ל. רוח הפלמ"ח, שדגלה ברעות לוחמים, אהוות מפקדים ופיקודים, אחריות הדדית ויצירה תרבותית השפיעה רבות על התרבות הישראלית.
12. **"הפתרון הסופי":** החלטה שהתקבלה ע"י ראשי המשטר הנאצי בגרמניה ב"ועידת ואנזה", בינואר 1942, על חיסול העם היהודי שבתחומי שלטונם. על ביצוע ההחלטה הופקד **אדולף אייכמן**. תהליך ההשמדה נמשך ללא הפוגה עד סוף המלחמה ותבוסת גרמניה, ובמהלכו נרצח כשליש העם היהודי.
13. **המרד הערבי:** בשנים 1936-1939 התחולל בא"י מרד של הציבור הערבי כנגד שלטונות המנדט הבריטי וכנגד הישוב היהודי, על רקע הגידול וההתחזקות במעמדו של הישוב היהודי, ועליית גורמים צעירים ולאומניים בישוב הערבי. שנים אלו, שכונו גם "מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט", היו מלוות טרור ערבי נגד יהודים, וכתוצאה מכך התעצם כוח-המגן היהודי, שנתמך אז בידי שלטונות המנדט.
- בשנת 1946 קיבלה **סוריה** את עצמאותה והשתחררה, לאחר מאבק, משלטון המנדט הצרפתי, אולם אי-השקט ששרר בה לא פג, על רקע שאיפותיה לממש את חזון "סוריה הגדולה" כמעצמה במזרח התיכון.

חינוך:

14. **עליית הנוער:** מפעל רב-שנים שנהגה (בשנת 1932) בידי **רחה פרייאר**, ובוצע בידי הסוכנות היהודית החל משנת 1934 ועד 1986. הרעיון היה – להביא לארץ ישראל נוער יהודי מארצות הכיבוש וההשפעה הנאציים, ללא ההורים, כדי להצילו מהסכנות שנשקפו לו ולתת לו בא"י חינוך ציוני-לאומי. בשנים הראשונות עמדה בראשו הגב' **הנרייטה סאלד**. עד פרוץ מלח"ע 2 נקלטו בארץ כ-5000 בני נוער, רובם ממערב-אירופה. בשנות המלחמה הגיעו ארצה ילדים גם מארצות המזרח, וכן **ילדי טהראן** – פליטי המלחמה, רובם יתומים. לאחר קום המדינה נכללו במסגרות עליית הנוער גם ילדי הארץ, בעיקר משכבות מצוקה. קבוצות עליית הנוער התחנכו בעיקר בקיבוצים, אך גם בכפרי נוער ובמוסדות-חינוך אחרים. העקרון החינוכי היה שילוב לימודים סדירים בחינוך לעבודה, בעיקר בחקלאות. בשנת 1958 זכה מפעל עליית הנוער בפרס ישראל. בסך הכל התחנכו במסגרות השונות של עליית הנוער, במשך השנים, כ-350,000 נערים ונערות.

15. **רחה פרייאר (1892-1984):** ילידת גרמניה, עובדת סוציאלית, מחנכת, פעילה בתנועה הציונית. בשנות ה-30 הגתה ויסדה את מפעל **עליית הנוער**, וניהלה אותו עד שנתבקשה לפרוש בגלל רצונה לכלול בו גם נוער יהודי שלא מגרמניה. ב-1941 עלתה לא"י וכאן המשיכה בפעילותה בתחומי הרווחה והחינוך, ובשנת 1981 זכתה בפרס ישראל על תרומה מיוחדת בתחומים אלה.

16. **הנרייטה סאלד (1860-1945):** ילידת ארה"ב. מחנכת, סופרת, עובדת סוציאלית. בשנת 1912 יסדה את הסתדרות נשים ציוניות "הדסה", שהיה לארגון נשים עולמי והקים בארץ מוסדות רבים. פעילה מרכזית בפדרציה של ציוני אמריקה. עלתה לארץ בשנת 1920. משנת 1927 היתה דמות מרכזית במוסדות העליונים של ההסתדרות הציונית, ובמסגרת זו קיבלה עליה בשנות ה-30 את ניהול מפעל עליית הנוער, בו כיהנה עד מותה. על שמה – מכון סאלד למחקרים חברתיים וקיבוץ כפר סאלד.

משפחת גריין:

17. **חובבי ציון:** רשת אגודות ציוניות שקמה בסוף המאה ה-19 ברוסיה, פולין ורומניה. הרקע להקמתה – ההבנה כי אין פתרון לשאלת היהודים בארצות מגוריהם, כי אין להם כל סיכוי להשתלב בהן בגלל האנטישמיות, כי ההגירה אינה התשובה, וכי קיימת סכנת התבוללות שתביא להיעלמות העם היהודי. "חובבי ציון" עסקו בפעילות ציונית, אספו תרומות ליישוב המתחדש בארץ ישראל, קראו לעלייה ארצה ולהקמת מדינה יהודית. למדו ולימדו עברית ופיתחו חינוך ותרבות לאומיים.

18. **הרב ריינס (1839-1915):** יליד קרלין, רוסיה. רב והוגה-דיעות תורני. בשנת 1902 ייסד את תנועת "המזרחי" – תנועה דתית-ציונית. ניסה להתגבר בדרכי נועם על התנגדות החסידים והחרדים לתנועה הציונית, שראו בה איום על קיומה של הדת היהודית.

19. **תנועת החסידות:** זרם מרכזי ביהדות אירופה החל מאמצע המאה ה-18, שנוסד בידי הבעש"ט – צדיק מיתולוגי ומנהיג עממי. החסידות ראתה את הקשר האמיתי בין האדם לאלוהיו בתחום הרגש והאמונה, בניגוד לתפישה המסורתית שהעמידה את הלמדנות והבקיאות בהלכה בראש סולם החשיבות הדתית והחברתית. החסידות דגלה בעבודת ה' מתוך שמחה ותקווה, וכך הפכה לתנועה עממית סוחפת. את החסידים הנהיגו "צדיקים", שהקימו "חצרות" וליכדו סביבם את מאמיניהם, וכך צברו כוח, השפעה ורכוש רב. בין ה"חצרות" שררו לא פעם יריבויות קשות, שהגיעו גם לעימותים קיצוניים. ככלל, היתה החסידות חרדית ואנטי-ציונית.

20. **הרבי מגור (הרב יהודה אריה לייב אלטר, 1847-1905):** בנו של מייסד שושלת האדמורי"ם מהעיר גורה קלוואריה, פולין, וממשיך דרכו. חסידות גור נוסדה במאה ה-19. ה"חצר" קיימת כיום בישראל, והיא הגדולה בין חצרות החסידים בארץ.

21. ה"בונד": פירוש המלה – ברית, וכוונתה – ברית בין הפועלים היהודים ברוסיה, פולין וליטא, לבין מפלגות הפועלים הסוציאליסטיות בארצות אלו. מפלגה יהודית-סוציאליסטית חילונית, שנוסדה בוויילנה בשנת 1897. המפלגה דגלה בפעילות פוליטית בארצות קיומה, והתנגדה בקיצוניות לציונות, דבר שהתבטא גם בדבקותה בלשון היידיש ובהתנגדותה לעברית. בתקופת השואה פעלה כארגון מחתרת, וגם שיתפה פעולה עם ארגוני המחתרת של התנועות הציוניות. שרידי ה"בונד" קיימים היום בישראל, בארה"ב ובכמה מארצות דרום-אמריקה.